

Azərbaycançılıq ideyası: XX əsrin əvvəlləri və müasir dövr

Rafail Əhmədli,

fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Azərbaycanın milli oyanış və yeniləşməsi onunla bağlı milli ideya ugrunda mübarizə hərəkatı milli gerçəkliyimizin çox mühüm tərkib hissələrindən biridir. Qədim və orta əsrlər Azərbaycanda buna uyğun ideyalar - vahid ərazi hissi, maddi- məişət şəraitinin ümumiliyi, xarici dövlətlərə qarşı əlbir mübarizə dil və qan qohumlugu, soykök eyniliyi, mənəvi mədəniyyət sahəsində oxşar cəhətlər, iqtisadi – siyasi və coğrafi birlik zəminində formalaşan müəyyən xüsusiyyətlər var idi. Sonrakı illərdə belə ideyalar ayrı- ayrı vaxtlarda ümumtürk, ümumislam və. s. ideyaların tərkib hissələri kimi də çıxış etmişdir. Azərbaycanın ancaq özünə aid ola bilən və bugünkü elmi- nəzəri ədəbiyyatda özünə “ Azərbaycançılıq ” kimi vətəndaşlıq hüququ qazanan saf Azərbaycan milli ideyasına çevrilənədək o, uzun bir tarixi inkişaf yolu keçib.

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalından sonra Rus şovinizmi burada assimilyasiya xəttini götürdü. Azərbaycan coğrafi termininin yalnız Arazdan cənuba aid olması irəli sürüldü, şimal hissəsi isə Qafqasya, Rusiya adlandırılmasına başlandı. Yerli əhalini isə öz soykökündən, milli mənsubiyətindən, milli mədəniyyətindən ayıraraq “ Tatar ” “ Müsəlman ” adlandırmaya çalışdılar.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai-siyasi hərəkatında üç axın başlamışdır. Birinci axının tərəfdarları bütün islam xalqlarının Osmanlı dövlətinin tərkibində birləşməsinə irəli sürüldülər. İkincilər Azərbaycanın İran dövləti içərisində olmasını daha uyğun sayır, üçüncülər isə islam xalqlarını Rusiya tərkibində olmasını mümkün hesab edirdilər. M. Ə. Rəsulzadə və onun rəhbərlik etdiyi yeni xətt onların heç birini qəbul etməyərək müstəqil Azərbaycan dövləti ideyasını irəli sürüldülər ki, Azərbaycançılıq ideyasının əsl mahiyyəti də buvdan ibarətdir.

“Azərbaycançılıq”, “Azərbaycanlı” ideyası türkçülüüyü və islamçılığı inkar etmədən, azərbaycanlı milli mənlilik şüurunun formalaşmasına xidmət göstərirdi.

XX əsrin əvvəllərində M. Ə. Rəsulzadə “ Turan ” ideyasının həyata keçirilməsinin qeyri mümkünlüyünü dərk edərək klassik turançılıq, yeni turançılıqla əvəz etməyin zəruriliyini irəli sürdü. Əsas hədəf müxtəlif coğrafi ərazilərdə yaşayan türk xalqları öz hüduqları daxilində dövlətlərini yaratmalı, zaman gələndə isə federasiya və. s. şəkildə bir-biri ilə sıx əlaqələrini qurmalıdır deyən böyük siyasi xadim “ Azərbaycanın istiqlalı ” şüarını irəli atmış və millətin yalnız öz bayrağı altında azadlıq əldə etməsinin reallığına inanmışdır. O, Azərbaycanı türklərdən, Şərqdən və İslamdan ayıraraq qeyd edirdi ki, Azərbaycanlılar milliyyət etibarilə türk, din etibarilə islam, mədəniyyət, xüsusiyyət etibarilə şərqlidir. Özlərinə məxsus ləhcələriylə Anadolu türkcəsinə yaxın bir şivə ilə danışan Azərbaycan türkü müxtəlif şivələrə malik və olduğu yerlərə nisbətən müxtəlif isimlər daşıyan böyük türk ağacının bir dalıdır.

Azərbaycançılıq idealının ortaya atılması ilə heç də türkçülük inkar edilmir, Azərbaycan Vətəni ideyaları birinci yerə keçirilir. Azərbaycanın coğrafi sərhədləri daxilində millətin yekdilliyi və vəhdəti birinci dərəcəli vəzifə kimi irəli sürülür.

Azərbaycan dili anlayışı Azərbaycan türk dilimənasından başqa bir şey ifadə etməmiş və ümumtürk ailəsində öz xarakterik xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Bu sahədəki bir çox polemikalar əslində məsələnin müəyyən cəhətlərini daha da dolaşdırır və Azərbaycandakı islam xalqları arasında müəyyən gərginliyin yaradılmasına xidmət edir.

Bəzi müəlliflər bu məsələnin şərhində ya bilərəkdən, ya da problemə dərinədən nüfuz edərək bilmədiklərindən müəyyən səhv nəticələrə gəlmiş, “ Azərbaycan dili ” ni qeyri-türk dili “ azərbaycanlıları ” qeyri türk və azərbaycançılıq isə türkçülüyə zidd bir hərəkat kimi qiymətləndirmişlər. Bu azərbaycançılıq təkə və yalnız Azərbaycan vətənsəvərliyi ideyaları ilə məhdudlaşdırmaqdan irəli gəlmişdir.

Əslində, termin müxtəlifliyi və forma məsələnin mahiyyətini və məzmununu heç də müəyyən edə bilməz.

Dağıstan, Gürcüstan və digər respublikalarda yaşayan soydaşlarımızın “azərbaycanlı ” yaxud “türk” adlandırılması səhv sayılmamalıdır, çünki azərbaycanlıların yaşadıkları bu yerlər tarixən Azərbaycan torpaqları olmuşdur.

Hazırda mövcud olan “Azərbaycançılıq” ideyası müstəqil, unitar və vahid Azərbaycan idealının gerçəkləşməsi mahiyyəti kəsb edir.

Məsələyə bu baxımdan yanaşılmasından aydın görünür ki, dövlətçilik ideali, prinsipi milli ideologiyanın nü-vəsini təşkil edir. Lakin milli ideologiyanın bu mühüm struktur amili vətənpərvərlik,

milli-mənəvi dəyərlər və onlara sədaqət kimi digər zəruri amillərlə üzvi vəhdətdə götürülür. Bu ideologiya insanların əsl vətəndaş kimi formalaşması, vəzifələri ilə yanaşı milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi, həmin dəyərlərin aşılınması əsasında soykökünə bağlılıq, milli özünüdərk, özünüifadə və özünüdərsdiq kimi ümdə məsələləri də qarşılıqlı əlaqədə əhatə edir. Bu baxımdan da ümummillilə lider Heydər Əliyev milli ideologiyada azərbaycançılıq ideyasının yeri və rolunun xüsusi əhəmiyyətini ön plana çəkmiş, vətənpərvərlik, tarixi keçmişə, soy-kö-künə bağlılıq hisslərinin, Azərbaycan dilinin, milli-mədəni, dini də-yər-lə-rin mənəvi-əxlaqi gücünün inkişaf etdirilməsini bu ideyanın gerçək-ləş-di-ril-məsi vasitələri kimi səciyyələndirmişdir.

Azərbaycançılıq ideyasının son illərdə nəinki milli məfkurəyə çevrilməsinin, habelə təkcə respublikanın deyil, ümumən bütün dünya azərbaycanlılarının bu məfkurə ətrafında birləşməsinin həm ideoloji-nəzəri, həm də bu birləşmənin siyasi-təşkilati əsaslarının yaranmasına və möhkəm-lənməsinə nail olmuşdur. Belə ki, təməlinə Azərbaycan-Vətən məf-humu və vətənçilik-dövlətçilik amalı duran, mahiyyətə dərin ictimai-si-yasi önəm və demokratik səciyyə daşıyan azərbaycançılıq ideyasından milli birləşmənin, həmrəyliyinin düşünülmüş doğru-düzgün yolu keçir. 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keçirilən Dünya azərbaycanlılarının tarixi I qurultayı və həmin qurultayda Prezident Heydər Əliyevin proqram nitqi deyilənlərin parlaq təcəssümüdür. "...Azər-bay-can dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azər-baycançılıq öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafını təmin etmək deməkdir".